

TEKIJÖIDEN JA YLEISÖJEN VALTA NÄYTTELYISSÄ

Antonio Gramscin ja Michel de Certeau'n teorit epävirallisen vallan tutkimuksessa

Valonheittimet ovat kääntyneet pois nimeltä tunnetuista toimijoista [--] suuntautuen ensin toissijaisten hahmojen kuoroon ja asettuen sitten kohti suurta yleisöä.¹

Ranskalainen teoreetikko Michel de Certeau (1925–1986) käsitteli tuotannossaan jokapäiväisen elämän käytäntöjä ja valtasuhteita: virallisesti valtaa pitävien strategioita ja tavallisten ihmisten taktiikoita luoda niistä poikkeavaa, omanlaista tilaa. Italialainen poliittinen ajattelija Antonio Gramsci (1891–1937) puolestaan pyrki kirjoituksissaan osoittamaan, miten tavalliset ihmiset vaikuttavat vallankäyttäjien hegemoniaan. Gramscin ja de Certeau'n ajattelua yhdistää kiinnostus siihen, miten valta ei ole vain poliitikkojen ja instituutioiden käsissä, vaan se on monenkeskeistä vuorovaikutusta. Heidän näkemyksensä auttavat tekemään näkyviksi pinnan alla vaikuttavia valtasuhteita ja tarkastelemaan vallankäytön prosesseihin osallistuvien, anonymiksi jäävien ihmisten toimintaa ja käytäntöjä.

Historiantutkimuksessa tällaisen laaja-alaisen toimijuuden tavoittaminen on usein vaikeaa. Omassa tutkimustyössämme, joka on viime aikoina keskittynyt näyttelyiden historiaan, olemme kohdanneet haasteen, miten tavoittaa näyttely-yleisön tekoja ja kokemuksia. Näyttelyinstituutio voi vaikuttaa ensisilmäyksellä valtasuhteitaan yksinkertaiselta ja yksipuoliselta: näyttelyn tekijät tuntuvat määrittävän näyttelyn sisällön ja sen viestit. Näyttelyitä tarkemmin tutkittaessa paljastuu kuitenkin monimutkainen, usein eksplikoimattomaksi jäävä valtasuhteiden vyyhti. Tekijöiden lisäksi kävijät muokkaavat näyttelyitä ja tekevät niistä omia tulkintojaan. Tekijöiden on myös otettava huomioon yleisönsä, ja kummankin osapuolen toimintaan ja ajatteluun vaikuttaa laajempi kulttuurikonteksti.

Tässä artikkelissa pohdimme, miten Gramscin ja de Certeau'n esittämiä teoreettisia lähtökohtia voi hyödyntää näyttelyiden ja erityisesti näyttely-yleisöjen historian tutkimuksessa. Etsimme keinoja tutkia identifioimattomia näyttelykävijöitä, heidän käytäntöjään, heidän ja näyttelyn järjestäjien välisiä valtasuhteita ja näin arvioida uudelleen näytte-

lyn kokonaisuutta. Aiemmin näyttelyiden järjestäjiä on pidetty ensisijaisina toimijoina ja näyttelyitä tarkasteltu ”ylhäältä”.² Haluamme nostaa tutkimuksen kohteeksi yleisöjen toimijuuden ja epävirallisen vallan sekä avartaa esille asettamisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmia. Tällainen tutkimusote on kuitenkin käytännössä haasteellinen, sillä aineistot kuvaavat usein järjestäjien näkökulmaa tai ovat luonteeltaan muutoin yksipuolisia, näennäisen pinnallisia ja toistavia. Yleisöjä koskevat lähteet ovat tyypillisesti anonyymejä ja fragmentaarisia. Aineistojen luonne ei sinänsä estä yleisöjen tutkimusta, mutta se edellyttää toisenlaisia tutkimisen tapoja ja käsitteitä.

Pohdimme Gramscin ja de Certeau'n teorioita suhteessa kahteen näyttelyyn. Tarkastelun kohteena on ensin Gramscin hegemoniakäsitys ja erityisesti sen sisältämä ajatus kansalaisten mielipiteiden ja asenteiden huomioimisesta vallankäytössä kiinalais-afrikkalaisen kiertävän lähetysnäyttelyn (1911–1912) yhteydessä. Tämän jälkeen pohditaan de Certeau'n näkemyksiä jaetusta toimijuudesta Suomen ensimmäisen monialaisen näyttelyn (1876) yhteydessä. Tarkastelun pohjana on de Certeau'n tuotannon läpikäyvien teemojen hahmottelu, minkä jälkeen keskitytään erityisesti *L'invention du quotidien* -teoksessa esitettyyn jokapäiväisyyden teoriaan. Lopuksi pohdimme Gramscin ja de Certeau'n antia epävirallisen vallan tutkimiseen näyttelyiden historian tutkimuksessa sekä nostamme esiin heidän näkemystensä eroavaisuuksia ja samankaltaisuuksia.

Näyttely gramscilaisena neuvotteluna yleisön kanssa

Antonio Gramsci oli italialainen poliittinen ajattelija, kirjoittaja ja kommunistisen puolueen johtaja, joka tuomittiin fasistihallinnon aikana vuonna 1926 vankilaan kansalaisuuttaan yllyttämisestä. Gramscin valtateoreettinen ajattelu kiteytyi hänen viimeisinä elinvuosinaan vankeudessa kirjoittamiinsa teksteihin, joissa hän pohti Italian valtiollista kehitystä, Venäjän mallin mukaisen työväen vallankumouksen epäonnistumisen syitä ja vallan dynamiikkaa.³ *Vankilavihoiksi* nimetty kirjoituskokoelma koostuu kymmenistä luonnosmaisista, osin hankalasti tulkittavista ja keskenään ristiriitaisistakin teksteistä. Kyse ei siis ole yhtenäisestä, teoreettisia kiteytyksiä tai yleistyksiä sisältävästä valtasynteesistä. Kirjoitusten spesifiys ja niiden marxilainen viitekehys ovat synnyttäneet keskustelua Gramscin käsitysten sovellettavuudesta muihin yhteiskuntiin ja valta-asetelmiin.⁴ Tekstien pirstaleisuus puolestaan on aiheuttanut sen, että tutkimuksessa viitataan yleisemmin Gramscin ajattelua koskeviin yleisiin linjauksiin ja kommentaareihin kuin hänen omiin sanoihinsa.

Antonio Gramscin ajattelun tunnetuin puoli käsitteli hegemoniaa.⁵ Sillä hän tarkoitti prosessia, jossa tietty sosiaalinen ryhmittymä – Gramscin ajattelussa poliittinen puolue – pyrki luomaan yhteiskuntaan laajan myöntymyksen ja yhteisöllisyyden ilmapiirin, jolla se pystyi saavuttamaan poliittisen valta-aseman ja pitämään siitä kiinni. Myöntymys koski maailmankuvaa, arvoja ja moraalialia. Gramscin perusajatuksiin kuului se, että väkivallalla ja pakottamisella ei voinut saavuttaa pysyvää valta-asemaa, vaan se oli rakennettava kansan suostumuksella. Tähän tarvittiin oman ideologian artikuloitua ja tutuksi tekemistä sekä kansan syvien rivien suostuttelua sen hyväksymiseksi. Gramscin hegemonia-ajattelussa kansa tai alisteisessa asemassa olevat massat olivatkin erittäin keskeisessä roolissa: heidät oli pystyttävä vakuuttamaan vallan legitimoimiseksi. Toisaalta vallassa olevien tai valtaan pyrkivien oli myös otettava erilaisten ihmisryhmien tarpeet ja käsitykset huomioon sekä löydettävä keino, jolla yhdistää ne omiin intresseihinsä. Suostuttelun lisäksi ihmisiä yhdistäisi tällöin myös spontaani ja omaehtoinen tahto.⁶ Gramscin näkemyksen mukaan tavoitteena oleva laaja, yhteiskunnalliset rajat ylittävä kansallinen konsensus vaati siis valtaan pyrkiviltä neuvottelu- ja sovittelutaitoja, joustavuutta, kykyä tehdä kompromisseja, tahtoa asettua myös muiden etujen ajaksi ja jopa valmiutta perääntyä omista tavoitteistaan.

Myös tieto ja ”totuus” syntyivät vallanpitäjien tai valtaan pyrkijöiden ja muiden kansalaisten välisessä vuorovaikutuksessa. Gramsci kirjoitti, miten ”jokainen opettaja on aina oppilas ja jokainen oppilas on opettaja”.⁷ Hegemoniassa jokaisen arvoilla ja tiedoilla oli merkitystä, mutta Gramsci painotti myös intellektuelleiksi kutsumiensa henkilöiden roolia. He olivat puolueiden tai muiden sosiaalisten ryhmittymien organisaattoreita ja visionäärejä, joiden ajatuksille annettiin erityistä painoarvoa. Heidän tehtävänään oli kuunnella ja tulkita kansan ääniä, toimia massojen ”herkeämättöminä vakuuttelijoina” ja luotsata kehitystä kohti tavoiteltua arvojärjestelmää.⁸ Tämän jatkuvan vuorovaikutuksen seurauksena syntyi jaettua tietoa ja yhteisiä käsityksiä maailmasta.⁹

Gramsci näki, että hegemoniaan pyrittiin neuvottelemalla arvoista ja maailmaa koskevista käsityksistä mitä moninaisimmilla yhteiskunnallisilla kentillä kouluista kirkkoihin, yliopistoihin, parlamenttiin, koteihin, tiedotusvälineisiin ja taiteisiin.¹⁰ Kulttuuri ja ihmisten arki nähdään gramscilaisessa ajattelussa tärkeinä merkitysten ja maailmankatsomuksen rakentamisen, vahvistamisen tai kumoamisen paikkoina, mikä on vaikuttanut siihen, että Gramscin käsityksiä on sovellettu moniin kulttuurintutkimuksen teemoihin 1970-luvulta lähtien.¹¹ Myös museot ja näyttelyt on mainittu keskeisinä hegemo-

nian rakentamisen, merkitysten muodostamisen ja välittämisen sijoina.¹² Esimerkiksi historioitsija Anders Ekström on esittänyt, että suurissa kansainvälisissä näyttelyissä kamppailtiin hegemoniasta, käytiin rinnakkaisia neuvotteluja merkityksistä ja taivuteltiin kansalliseen yhtenäisyyteen.¹³ Yhdysvalloissa järjestettyjä kansainvälisiä näyttelyitä tutkinut Robert W. Rydell viittaa myös Gramscin ajatteluun, mutta päätyy toisenlaiseen näkemykseen: hänen mielestään näyttelyt olivat virallisen vallan esittäytymispaikkoja, joiden tarjoamat käsitykset yleisö omaksui melko spontaanistikin.¹⁴ Tutkimuksessa on myös tehty kokeiluja foucaultlaisen institutionaalinen vallan yhdistämiseksi gramscilaiseen ajatteluun ja monien sosiaalisten voimien huomioimiseen.¹⁵ Gramscin keskeisiin ideoihin kuuluva käsitys tiedon tuottamisesta neuvottelemalla ja eri ryhmittymiä kuuntelemalla ja suostutteleamalla ei sitä vastoin ole ollut esillä näyttelytutkimuksessa. Tätä puolta pohditaan nyt yhden esimerkinäyttelyn näkökulmasta.

Kiinalais-afrikkalainen lähetysnäyttely suuren yleisön jäljillä

Suomen Lähetysseura järjesti keväällä 1911 Helsinkiin Lounais-Afrikan ja Kaakkois-Kiinan työalueitaan esittelevän, ”kiinalais-afrikkalaiseksi” nimetyn lähetysnäyttelyn. Näyttelyllä houkuteltiin helsinkiläisiä tutustumaan seuran ulkomaantoimintaan, esiteltiin kohdealueiden kulttuuria ja elämänmuotoa laajahkon esinekokoelman välityksellä sekä pyrittiin vakuuttamaan kävijät lähetystyön saavutuksista ja työn tarpeellisuudesta. Näyttely tarjosi aikanaan harvinaisen tilaisuuden päästä näkemään kiinalaista ja afrikkalaista esineistöä sekä kuulemaan näitä kaukaisia seutuja koskevia tarinoita.¹⁶ Se osoittautuikin suosituksi, minkä johdosta näyttelykokonaisuus päätettiin viedä myös muihin kaupunkeihin nähtäväksi. Seuraavan runsaan vuoden aikana se pystytettiin yhteensä 15 paikkakunnalle ympäri Suomea ja siellä vieraili arviolta 30 000 kävijää. Näyttely rakensi katsojilleen käsitystä loisteliaasta kiinalaisesta kulttuurista, jonka toisaalta osoitettiin sisältävän myös monia brutaaleja elementtejä ja järjettömyyksiä ja siten tarvitsevan hengellistä muutosta. Afrikka esitettiin huomattavasti vaatimattomampana, mutta samalla selkeämpänä: maanosan kuvattiin yksiselitteisemmin odottavan ohjausta kohti kristinuskkoa ja länsimaisen mallin mukaista sivistystä.¹⁷

Nykyajattelun mukaan näyttelyissä on aina kyse maailmaa ja sen kansoja koskevien tulkintojen tarjoamisesta ja siten määrittelyvallasta. Gramscilainen käsiteapparaatti saattaa ehkä ensi tuntumalta vaikuttaa liian poliittiselta taipuakseen selittämään Suomen Lähetysseuran näyttelytoimintaa. Gramscin ajatukset siitä, miten suurten kansanryh-

mien näkemykset on otettava vakavasti huomioon omaa ideologiaa jäsennettäessä ja välitettäessä tuntuvat kuitenkin tarjoavan mielenkiintoisen perspektiivin lähetysnäyttelyn ja sen yleisöjen tarkasteluun. Vaikka Suomen Lähetysseuran tavoitteet eivät olleet poliittisia, se pyrki toiminnallaan hankkimaan laajaa hyväksyntää ja kannatusta omalle kristilliselle maailmankatsomukselleen muiden näkemysten joukossa. Gramsci oli itse kirjoituksissaan maininnut papiston perinteisenä intellektuellien ryhmänä, joka tulkitsi ja välitti paitsi uskontoon myös esimerkiksi filosofiaan ja moraaliin liittyviä käsityksiä.¹⁸ Vaikka Lähetysseuran työntekijät eivät pääsääntöisesti kuuluneet evankelis-luterilaisen kirkon papistoon, seuralla oli läheinen kontakti kirkkoon, ja lähetystyöntekijöiden ajattelulla ja puheilla oli papistoon verrattavissa olevaa arvovaltaa.

Lähetysseuran ja sen järjestämän näyttelyn esiintuoman kristillisen ideologian ei sinälään voi nähdä olleen uusi tai radikaalisti haastaneen aiempia käsityksiä. Kristillinen arvo-maailma oli ollut suomalaisessa yhteiskunnassa pitkään yhteinen ja kiistaton, vaikkakaan lähetystyöharrastus ei koskettanut koko väestöä. Kirkko ja perinteinen kristillinen kulttuuri olivat kuitenkin vuosisadan alussa joutuneet uusien haasteiden eteen. Kiristynyt venäläistämispoliitiikka ja vuoden 1905 suurlakon nostattama maailmankatsomuksellinen kuohunta asettivat kirkon aseman ja arvovallan kyseenalaisiksi, voimistuva sosialistinen liike hylkäsi ne kokonaan ja omat haasteensa asetti myös moderni, evoluutioajateluun nojaava luonnontiede.¹⁹ Lähetysnäyttelyn voidaan nähdä tarjonneen yhden foorumin hupenevan kirkkokansan kokoamiseksi ja uuden yhteisöllisyyden rakentamiseksi.

Lähetysnäyttelyiden kansainvälinen konsepti oli tämän näyttelyn myötä Suomessa ensimmäistä kertaa kokeiltavana. Uuden toimintamuodon lanseeraaminen liittyi kiinteästi Suomen Lähetysseuran vuosisadan vaihteessa huomattavasti laajenneeseen ulkomaantoimintaan, mikä asetti kotimaan kampanjoinnille ja varainkeruulle kasvavia paineita. Lähetystyötä haluttiin päättäväisesti tehdä tunnetuksi perinteisiä ”lähetysystäviä” laajemmalle ihmisjoukolla toimintatapojen kirjoa lisäämällä ja samalla uskoen siihen, että seuran taloudellinen kannatuspohja vahvistuisi.

Kiinalais-afrikkalaista näyttelyä koskeva lehti- ja arkistoaineisto on luonteeltaan fragmentaarista ja valottaa vain hyvin satunnaisesti kävijöiden roolia tai heidän tuntemuksiaan näyttelyssä. Niukasta aineistosta on kuitenkin löydettävissä hentoja teemoja, joiden tunnistamiseen ja pohdintaan Gramscin ajatukset tuntuvat antavan lisää välineitä ja rohkeutta. Aineistosta on esimerkiksi löydettävissä monia merkkejä siitä, miten näyttelyn toteutumista pidettiin eräänlaisena uuden neuvottelukentän avaamisena suuren yleis-

sön suuntaan; näin toivottiin voitavan kurkotella perinteisten raja-aitojen yli ja tavoittaa yhteiskunnallisesti laaja ja myös kristilliseltä vakaumukseltaan vaihteleva yleisö. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi näyttely kuljetettiin Helsingin lisäksi lukuisille pikkupaikkakunnille, sen pääsymaksut pidettiin matalina ja näyttelypaikoiksi pyrittiin valitsemaan kirkon ja lähetyksjärjestöjen toimintaan liittymättömiä paikkoja, kuten kouluja tai palokunnan taloja.²⁰

Näyttelyn vetovoima ja kyky puhutella erilaisia yleisöjä mietitytti järjestäjiä pitkin matkaa. Päävastuussa näyttelyjärjestelyistä ollut Lähetysseuran työntekijä Erland Sihvon seurasi jatkuvasti, miten näyttely vetosi eri-ikäisiin ja eri yhteiskuntaluokkia edustaviin kävijöihin. Hän kävi varta vasten kutumassa koululuokkia ja muita ryhmiä vierailulle näyttelyyn, tarkkaili eroja suomen- ja ruotsinkielisen väestön osallistumisessa sekä pohti kävijämääriä suhteessa paikkakuntien väkilukuun. Järjestäjät havainnoivat myös eri yhteiskuntaluokkien ja ammattiryhmien käyntiaktiivisuutta ja raportoivat Lähetysseuran johdolle, miten eri poliittisia linjoja edustavat lehdet kommentoivat näyttelyä.²¹ Erland Sihvon ja seuran johto olivat selvästi tietoisia siitä, ettei näyttelyn välittämä kristillinen maailmankuva välttämättä ollut sen paras myyntivaltti, vaan saattoi myös rajoittaa kävijäkuntaa. Näyttelyn mainonnassa onkin huomattavissa pyrkimyksiä häivyttää näyttelyn kristillinen luonne tai hälventää sen rajoja muiden, yleisölle tutumpien näyttelykonseptien suuntaan. Ilmoituksissa ja tiedotteissa näyttelystä puhuttiin välillä lähetyksnäyttelynä, mutta toisinaan se nimettiin kansatieteelliseksi, maantieteelliseksi tai taiteelliseksi näytellyksi.²² Lähetyksnäyttely pyrki siis houkuttelemaan yleisöä tutulla, tunnistettavalla ja neutraalilla näyttelykonseptilla, jonka sisälle pyrittiin kuitenkin luomaan muista näyttelytyypeistä poikkeavia painotuksia oman sanoman välittämiseksi. Näyttelyn uutuusarvo ja sen esittelemien kaukaisten kulttuurien herättämä uteliaisuus hyödyttivät epäilemättä järjestäjiä: näyttelyn tarjoama viihteellisyys ja harvinainen eksotismi toivat paikalle sellaisiakin, joita lähetystyö ei olisi muuten tavoittanut.

Järjestäjät toimittivat näyttelypaikkakuntien lehdistölle tiedotteita, joissa yleisön kiinnostusta ja yhteisöllisyyden tunnetta pyrittiin herättämään kuvailemalla näyttelyn aiempaa menestystä. Lehdistötiedotteissa ja niitä kuuliaisesti toistavissa lehtiartikkeleissa lueteltiin kaupunkeja, joissa näyttely oli jo vieraillut ja kerrottiin sen keraamasta huomiosta.²³ Näyttelyn merkitystä pyrittiin siis korostamaan ja uusia kävijöitä houkuttelemaan muiden osoittamaan kiinnostukseen vetoamalla. Aikaisemmat, anonymit kävijät muodostivat ikään kuin samanveroisen ja puolueettoman todisteen näyttelyn kiinnostavu-

desta. Näyttelyilmoitukset loivat myös painetta näyttelyssä käymiseksi kertomalla sen olevan harvinainen, ajankohtainen, opettavainen ja näköaloja avartava. Lehtien sivuilla kuvattuna näyttelyssä käynti piirtyikin tapahtumana, joka kaikkien aikaansa seuraavien ja itseään kehittämään pyrkivien oli mitä pikimmiten suoritettava.

”Ystävällisen oppaan” seurassa kohti oikeita tulkintoja

Erland Sihvosen henkilöahmo näyttäytyy gramscilaisena intellektuellina, jonka käsissä Suomen oloissa harvinainen tieto ja sen jäsentäminen olivat. Näyttelyä kuvaavat lehtiartikkelit sisältävät usein hyvin yhdenmukaisen, mitä ilmeisimmin lehdistötiedotteesta lainatun osan, jossa Sihvosen auktoriteettia rakennettiin määrätietoisesti. Sihvosen kerrottiin asuneen pitkään Kiinassa, oppineen maan kielen ja kulttuurin erikoisuudet ja olleen pidetty henkilö kiinalaisten keskuudessa. Häntä nimitettiin usein asiantuntijaksi ja hänet mainittiin lisäksi innostuneena ja mukaansatempaavana kertojana.²⁴ Sisällöltään varsin vieraan näyttelyn yhteydessä sitä selostavan oppaan merkitys oli ilmeisen tärkeä. Näyttelyä kommentoivat lehtiartikkelit olivat yleisesti hyvin myönteisiä ja tuntuivat toistavan melko kesystikin järjestäjien tarjoamaa kristillissävytteistä näkemystä Kiinasta, Afrikasta ja niihin kohdistuneista tulevaisuudensuunnitelmista. Vaikka toimittajien ja muiden lehtiin kirjoittaneiden henkilöiden kokemukset eivät edustaneet eivätkä kuvanneet kaikkia yleisön joukossa koettuja tuntemuksia, ne kuitenkin osoittivat, että näyttelyn viesti välittyi monille kävijöistä. Toimittajajoukko oli myös siinä mielessä tärkeässä asemassa, että heillä oli mahdollisuus kertoa kokemastaan lehtien lukijakunnalle ja siten myös pohjustaa joidenkin tulevien näyttelyvieraiden tunnelmia.

Lehtiartikkelien mutkatonta ja riidatonta kerrontaa voi pitää merkinä siitä, että näyttely onnistui olemaan sensitiivinen kävijöidensä suhteen ja tarjosi heille asialliselta ja vakuuttavalta tuntuvan tarinan. Tämä ei ollut itsestäänselvyys, vaan vaati järjestäjiltä ymmärrystä yleisönsä luonteesta sekä Kiinaa ja Afrikan Ambomaata koskevasta aiemmasta tiedosta. Järjestäjät joutuivat myös kohtaamaan Suomen Lähetysseuraan kohdistuneita epäileviä asenteita.

Antonio Gramsci korosti koulutusta käsittelevissä kirjoituksissaan oppimisen aktiivisuutta ja luovuutta. Oppijan tuli saada itse löytää ja keksiä asioita – vaikkakin vanhoja totuuksia – opettajan toimiessa lähinnä ”ystävällisenä oppaana”.²⁵ Myös näyttelytyö vaati järjestäjiltään taitoa tarjota sopivasti tietoa ja välineitä sen jäsentämiseen, mutta jättää samalla tilaa elämyksille ja omaehtoiselle oivaltamiselle. Kiinalais-afrikkalaista näyttelyä

koskevista lehtiartikkeleista voi löytää viitteitä siitä, miten uutta tietoa rakennettiin aikaisemman tietämyksen, käsitysten ja terminologian varaan. Uusista, usein oudoista asioista kerrottiin kotoisia vertauksia ja rinnastuksia viljellen. Tarjottavan tulkinnan vakuuttavuutta rakennettiin lukuisin materiaalisin todistuskappalein ja asiantuntijan äänellä esitetyin tarinoin. On myös selvää, että yleisön reaktioita pyrittiin ennakoimaan ja auttamaan heidät hankalien, voimakkaita tunteita herättävien asioiden yli sopivia kokonaisellisyksiä tarjoamalla. Näyttelyssä esillä olleet, yleistä hämmästyä ja kauhistelua aiheuttaneet kiinalaisnaisten sidottuihin jalkoihin sopineet pikkiriikkiset kengät olivat esimerkki tästä. Kenkien selitettiin kertovan kiinalaisnaisten heikosta yhteiskunnallisesta asemasta, minkä uskottiin korjautuvan kristinuskon omaksumisen myötä. Toisaalta kengät mainittiin usein taidokkaiden käsitöiden yhteydessä: koska jalkojen sitominen hankaloitti naisten liikkumista, he saattoivat omistautua käsitöille ja jalostaa taitonsa huippuun.²⁶ Pienet kengät tarjosivat siis sekä perusteen kristinuskon leviämislle että selityksen kadehdittaville käsityötaitoille. On kuitenkin huomattava, että yleisön suostuttelu oli hyvin hienovaaraista ja asiallista. Se tapahtui ymmärtämistä avustamalla; yhdistämällä esitettäviä asioita tutumpaan viitekehykseen sekä tarjoamalla vakuuttavia ja loogisilta tuntuvia selityksiä silloin, kun niitä tunnuttiin tarvittavan. Näin toimien voitettiin yleisön luottamus ja pysäytettiin heidät kuuntelemaan.

Antonio Gramscin käsitys hegemonisesta valtaprosessista suuntaa katsetta virallisesti valtaa käyttävistä suuriin massoihin – tavallisiin ihmisiin – ja heidän rooliinsa vallan mekanismeissa. Se auttaa ymmärtämään, miten nimettömiksi ja kasvottomiksi jääneillä menneisyyden näyttely-yleisöillä ei ollut vain pelkästään passiivinen katsojan rooli tai korkeintaan valta tulkita näyttelyä omilla tavoillaan. Oletus tulevista näyttelyvieraista oli myös erottamattomasti – joskin ehkä tiedostamattomasti – läsnä näyttelytyön eri vaiheissa vaikuttaen siten syvällisesti näyttelyiden muotoon, sisältöihin ja kertomisen tapoihin.

Michel de Certeau: jaetun toimijuuden ja jokapäiväisen luovuuden tutkija

”Hän oli, hän halusi olla historioitsija”, totesi Michel de Certeau oppilas Luce Giard.²⁷ De Certeaua on vaikea määritellä tai asettaa yhteen tiettyyn paikkaan tieteen kentällä. Hänen ominta alaansa oli uuden ajan alun uskontohistoria, mutta tutkimuksessaan hän ylitti määrätietoisesti tieteenalarajoja. Hänen historiansa rakentui myös teologian, filo-

sofian ja psykoanalyysin varaan. De Certeau oli monipuolinen kulttuuriteoreetikko, joka ei vain soveltanut eri alojen metodeja ja käsitteitä tutkimuksissaan, vaan muovasi niitä. Laittamalla tieteet kohtaamaan, ne muuttuivat, taipuivat kohti toisiaan.²⁸ Myös yliopistopettajana hän liikkui poikkeuksellisen lavealla kentällä eri tieteenaloilla, eri yliopistoissa ja eri mantereilla. Kiinnostus lukuisiin tieteenaloihin oli omakohtaista, mutta vaihteleva ura oli sen sijaan osittain pakon sanelema. Kuten hänen ystävänsä ja kollegansa Jacques Revel on todennut, Ranskan yliopistolaitos ei kohdellut de Certeaut hyvin. Pitkällinen oman paikan etsintä tarjosi kuitenkin samalla vapautta tieteiden ja instituutioiden rajoista ja reviiireistä.²⁹

Pysyvää Michel de Certeau elämässä sen sijaan oli se, että hän oli jesuiitta. Vaikka nuoruudenhaaveet lähetystyöstä Kiinassa eivät toteutuneet, de Certeau säilytti vakauksensa ja muun muassa toimitti aktiivisesti jesuiittojen aikakausjulkaisuja. Pysyvää oli myös kiinnostus toiseutta, ihmisyyshöhen dynaamisuutta ja moninaisuutta sekä inhimillistä toimijuutta kohtaan. Luce Giard on kiteyttänyt, että de Certeau tulkinnissa ”toimijat ovat alati liikkeellä ja kaikki ovat toimijoita”.³⁰ Tämä näkyy yhtä hyvin Michel de Certeau historiallisissa tutkimuksissa 1630-luvun Loudunin riivaustapauksista, metodologisissa näkemyksissä historiantutkimuksen luonteesta, arvioissa Ranskan vuoden 1968 yhteiskunnallisesta liikehdinnästä kuin pyrkimyksissä luoda teoria jokapäiväisyydestä (*le quotidien*).

Michel de Certeau keskittyi 1960-luvulla uuden ajan alun mystiikan tutkimukseen, mikä seurasi häntä koko elämän läpi. De Certeau tarkasteli, miten ranskalaisen Loudunin ursuliiniluostarin lähes kymmenen vuotta kestäneet speaktaakkelinomaiset riivaustapaukset sekä ”paljastivat kulttuurin tasapainottomuuden että nopeuttivat sen muutosprosessia”. Riivauskuvausten moniäänisyydessä ja jännitteisyydessä hän näki hämmästyttävän suuren yhteiskunnallisen muutoksen keskellä eläneiden ihmisten tavan etsiä itselleen olemisen ja toiminnan tilaa.³¹

Samankaltaisen tilanteen, joka tosin sai aivan erilaisen ilmeen, de Certeau kohtasi ennakoimattomalla tavalla omassa ajassaan keväällä 1968 Ranskassa. Toukokuun opiskelijalevottomuudet ja lakot tekivät häneen syvällisen vaikutuksen. Hän julkaisi ensimmäisiä esseitä niistä jo kesällä ja jatkoi teeman pohdintaa vuosien ajan. Hän näki, että Pariisin kaduilla ryöpsähti tuolloin konkreettisesti esiin yhteiskunnan moninaisuus, vallanpitäjien tilassa sanan ja äänen ottivatkin ne, joilla valtaa ei virallisesti ollut.³² Monien aikaistensa tavoin Michel de Certeau näki yhteiskunnallisen valvonnan kiristävän,³³ mutta

kevään 1968 tapahtumat vakuuttivat hänet jokapäiväisyyden voimasta, kyvystä kestää ja toimia luovasti kaikesta huolimatta. De Certeau johti 1970-luvulla monivuotista hanketta, jonka lopputuloksena syntyi klassikoksi noussut teos *L'invention du quotidien*. Se keskittyi nimenomaan jokapäiväisen elämän moninaisuuteen ja häilyvyyteen, jokapäiväisiin käytäntöihin ja laaja-alaiseen toimijuuteen.³⁴ Luce Giardin luonnehdinnan mukaan de Certeau uskoi ihmisen omakohtaisen emansipaation mahdollisuuteen ja velvoittavuuteen. Hän myös halusi itse vaikuttaa yhteiskuntaan. Michel de Certeau ei ollut puoluepoliittisesti aktiivinen, mutta hän otti kantaa esimerkiksi Latinalaisen Amerikan intiaaniväestön asemaan. Lisäksi hän laati raportteja Ranskan kulttuuriministeriölle kommunikaatiosta ja OECD:lle vähemmistöistä ja koulutuspolitiikasta.³⁵

Historiallisten ja yhteiskunnallisten tutkimustensa ohella de Certeau paneutui oimman tieteensä, historian, olemukseen. Jo Loudunin tapauksen tutkiminen sai hänet pohtimaan ylipäänsä historiantutkimuksen mahdollisuuksia ja reunaehtoja. Hän totesi, miten Loudunin ihmiset olivat alkaneet hänestä vaikuttaa koko ajan vieraammilta. He eivät vastanneet hänen ennako-odotuksiaan (kanssakristityistä).³⁶ Historiankirjoitusta koskevat esseet ja päätelmät kiteytyivät vuonna 1975 ilmestyneessä teoksessa *L'écriture de l'histoire*, Historian kirjoittaminen. Siinä hän korostaa tutkijan sidosta nykyisyyteen, omaan aikaansa, menneisyyden väistämätöntä toiseutta ja poissaoloa sekä historiankirjoitusta historioitsijan tekona.³⁷ Samalla tavalla kuin hän kaikessa inhimillisessä toiminnassa näki toimijuuden ja toiseuden keskeisinä olemisen ehtoina, hän ulotti ne koskemaan myös historiaa tieteenä ja inhimillisenä, kulttuurisena toimintana, käytäntönä.

De Certeau näkemyksiä on käytetty laajalti monitieteisessä kulttuurintutkimuksessa. Esimerkkinä voi mainita taidehistorioitsija Kirsi Saarikankaan kaupunki- ja sukupuoli-historialliset tutkimukset siitä, miten modernien lähiöiden ja standardoitujen asuntojen asukkaat aktiivisesti muokkasivat alueesta ja taloista itselleen merkitykselliset kotinsa ja kotiseutunsa – varsin eri tavalla kuin arkkitehdit ja suunnittelijat olivat tarkoittaneet. Saarikangas on decerteaulaisittain osoittanut asukkaiden aktiivisuuden ja luovuuden sekä arkkitehtien ja suunnittelijoiden vallan rajallisuuden.³⁸ Michel de Certeau tuotannon läpikäyvä ajatus jatkuvasta toimijuudesta auttaa kohdistamaan huomion niihin moninaisiin toimijoihin ja lukemattomiin tekoihin, käytäntöihin, jotka eivät tuota selkeää, näkyvää fyysisistä lopputulosta kuten asumiseen, kuluttamiseen, lukemiseen – tai näytellyssä käymiseen.

Kuluttaminen uuden tuottamisena – näyttelyvieras näyttelyä tekemässä

Helsingin Kaivopuistossa järjestettiin kesällä 1876 Suomen ensimmäinen monialainen näyttely, joka noudatti monin tavoin kansainvälisiä näyttelykäytäntöjä. Näyttelystä vastasi nimekäs johtokunta, johon kuului erityisesti talouselämän vaikuttajia, ja näyttelyn komissaarina toimi nuori insinööri Robert Runeberg. Näyttelyluettelossa mainittiin yli 3000 näyttelyesineitä tai esinekokonaisuutta kuvataiteesta teollisuustuotteisiin, koneista etnografisiin esityksiin. Näyttelyä varten ne jaettiin 14 luokkaan ja asetettiin esille Theodor Höijerin suunnittelemaan puiseen näyttelypaviljonkiin.³⁹ Näyttelyssä kävi kahden ja puolen kuukauden aikana noin 90 000 vierailijaa. He jonottivat paviljongin sisäänkäynnissä, maksoivat pääsymaksun, moni osti näyttelyluettelon. He tutustuivat luokiteltuihin esineisiin, kävelivät ja katselivat, tarkastelivat niihin kiinnitettyjä selostuksia ja palkintolappuja; pitivät taukoa kahvilassa tai oluen äärellä.⁴⁰

Näyttelyn tekijöiden työn jäljet, kuten paviljonki, vitriinit, esille asetetut esineet kyltteenen, olivat selkeästi havaittavia ja näkyviä – siitäkin huolimatta, että näyttelypaviljonki purettiin näyttelyn jälkeen ja esinekokoelmat hajautuivat. Kymmenien tuhansien vierailijoiden osallistuminen näyttelyyn ei synnyttänyt samankaltaisia materiaalisia, helposti havaittavia tuotteita. Kuitenkin myös he olivat oleellisella tavalla toimijoita. Vaikka moni kaipasi ohjeita ”osatakseen” liikkua ja toimia uudenlaisessa julkisessa tilassa, he tekivät omia ratkaisujaan ja valintojaan. He seurasivat osittain suunniteltuja reittejä, osittain kutoivat omia polkujaan.⁴¹ Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaalta saapunut Pietari Päivärinta kuvasi, miten oli ihastunut kuvataideosastoon ja tunsii olevansa ”niinkuin henkien maailmassa, enkä malttanut lähteä”. Hän kertoi kahden matkatoverinsa käyneen häntä kaksi kertaa hoputtamassa jatkamaan.⁴² Se, mikä oli yhdelle erityistä ja pysäyttävää, ei ollut samalla tavalla toiselle merkityksellistä. Polkujensa varrella eri kävijät huomasivat osan esinesommitelmista; osa kiinnostui, osa jäi pimentoon. Näyttely avautui eri järjestyksinä ja eri esineinä: näyttely sai erilaisia muotoja ja merkityksiä kävijöidensä mukana. Vaikka heidän tekemisensä ei tuottanut helposti nähtäviä tuloksia, he omalta osaltaan loivat näyttelyä.

Michel de Certeau omisti jokapäiväisyyden käytäntöjä ja toimijuutta koskevan teoksensa ”tavalliselle ihmiselle”, ”tavalliselle sankarille, kaikkialla läsnä olevalle hahmolle, joka kävelee lukemattomilla tuhansilla kaduilla.”⁴³ Teoksessa de Certeau tavoitteli teoriaa jokapäiväisyydestä, elämästä, joka tuntuu yleensä pakenevan analyttististä otetta moninaisuutensa ja näkymättömyytensä takia. De Certeauille eläminen on aina aktiivista ja uutta tuottavaa. Kulttuurisen kontekstin asettamien rajojen sisällä ihminen kerää ja kokoaa

omanlaistaan yhdistelmää samalla luoden uutta. Hän vertaa tällaista luovuutta käsityöläiseen.⁴⁴ Siinä ei pyritä irrottautumaan aiemmista toimimisen tavoista, mutta kuitenkin koko ajan varioidaan ja toimitaan jossain määrin edeltävistä ja toisista tekijöistä poiketen.

Joidenkin toimintojen tulokset ovat kuitenkin näkyvämpiä kuin toisten. Näkyvä tulos on helpompi havaita, ja sellaiset ovat usein myös sosiaalisesti arvostetumpia. Esimerkiksi tuottamisen tulos on helpompi hahmottaa kuin kuluttamisen samoin kuin kirjoittamisen tulos on näkyvämpi kuin lukemisen. De Certeau huomio kiinnittyy kuitenkin käytäntöihin, ei tekemisen lopputulokseen. Samalla tavalla kuin kuluttaminen, asuminen, kaupungissa käveleminen ovat luovaa, uutta tuottavaa, myös näyttelyssä käynti on aktiivista, uutta luovaa, varioivaa toimintaa. De Certeau kielellä myös vierailijat tuottavat. Tämä on oleellinen havainto määriteltäessä näyttelyiden historian tutkimuskohteita ja lähestymistapoja: kävijät ovat toimijoita, jotka osaltaan rakentavat ja muokkaavat näyttelykokonaisuutta. He tekevät omia reittejään, valitsevat katseen kohteita, tulkitsevat, liittävät esineitä, ajatuksia, merkityksiä yhteen ja luovat omaa. Tällaisessa toiminnassa oleellista on ”käyttäminen”.⁴⁵ Kuten kaupunkilainen kadulla kävellessään ottaa tilan haltuunsa tai puhuja käyttää kieltä omaan ilmaisuunsa, samalla tavalla näyttelyvieras tekee näyttelystä omansa. Näyttelyllä oli sen virallisten rakentajien – tiedostaen ja tiedostamattomasti – laatima normatiivinen, ”oikea”, merkitys, jota tukivat tilan fyysiset järjestelyt, esineisiin kiinnitetyt selosteet, näyttelyluettelo sekä asiantuntijaraadin antamat palkinnot. Käytännössä sellaista näyttelyä ei kuitenkaan ollut olemassa, vaan näyttely aktualisoitui, toteutui ja muotoutui varioiden eri käyttäjien toiminnassa.

Strategiat ja taktiikat

Michel de Certeau kuvasi yhteisön valtasuhteita puhumalla tilaa hallitsevien strategioista ja tilassa elävien taktiikoista. Vallassa olemisen ja vallankäyttäjien strategiat de Certeau määritteli institutionaaliseksi tilan hallinnaksi. Hän pitää valtasuhteiden laskelmointia, strategiaa, väistämättömänä välittömästi, kun toimijalla on siihen kykyä ja tahtoa. Esimerkkeinä tällaisista toimijoista hän mainitsee liikeyrityksen, armeijan, kaupungin ja teollisen instituution, jotka pyrkivät rajaamaan omakseen paikan, josta käsin voivat hoitaa suhteitaan muihin tahoihin kuten asiakkaisiin ja kilpailijoihin.⁴⁶ Näyttelyssä valtastrategiat kohdistuivat sekä vierailijoiden fyysiseen olemiseen ja liikkumiseen että näyttelysisältöjen ja -merkitysten välittämiseen. Tätä tarkoitusta palvelivat näyttelyalueen rajaaminen, aukioloajat, säädelty sisäänkäynti lipunmyynteineen, kellon soittaminen sulkemis-

ajan merkiksi, esineisiin koskemisen kieltäminen, esineiden luokittelu, esineiden palkitseminen ja palkittujen merkitseminen näkyvästi.⁴⁷ Tilaa hallitsevien toiminta, heidän *strategiansa*, eivät kuitenkaan pysty kahlitsemaan muiden tilassa elävien toimintaa, näiden *taktiikoita* – vaikka ensin mainittujen nimenomainen pyrkimys on luoda itselleen oma paikka. Tämän ”oman” paikan sisällä on väistämättä moninaisuutta, toiseutta. De Certeauille jokapäiväisyys on hillitsemätöntä, sammuttamatonta, joka puhkeaa esille siellä, missä tilaisuus sen sallii.

Moninaisuus ja erilaisuus olivat de Certeauille tärkeitä elementtejä, mutta silti hänen valitsemansa ilmaisut luovat helposti mielikuvan vastakkainasettelusta. Erityisesti sodan- käynnistä lainatut käsitteet sekä tapa esittää asiat kaksijakoisilla käsittepareilla ovat hämentäviä. Ben Highmore onkin todennut de Certeauin tekstin hankaluutena olevan se, miten hän käyttää näennäisiä vastakohtapareja, vaikka ei halua pitää niitä vastakohtina.⁴⁸ De Certeauin erilaisuutta, perustavanlaatuista toiseutta mutta ei vastakkaisuutta, korostava tulkinta koskeekin laajemmin erilaisia yhteiskunnallisia instituutioita kuin polarisoitu malli voisi koskettaa. Näyttelykin oli kenttä, jossa järjestäjät ja yleisö toimivat suhteessa toisiinsa samanaikaisesti ja samalla kentällä. Heidän toimintansa, tai paremminkin heidän toimintalogiikkansa, poikkesivat toisistaan, mutta se ei merkitse, että ne olisivat olleet vastakkaisia. Se ei myöskään merkitse, että kyse olisi ollut kahden sisäisesti homogeneenisen ryhmän suhteesta.

Arjen taktiikat toimivat samassa tilassa kuin vallanpitäjien strategiat. Michel de Certeau totesi: ”He pysyivät toisina sen järjestelmän sisällä, jonka he omaksuivat ja joka mukautti heidät näennäisesti. He poikkesivat siitä jättämättä sitä.”⁴⁹ De Certeau jatkaa: ”Taktiikalla ei ole muuta paikkaa kuin toisen [paikka]”.⁵⁰ Jokapäiväinen elämä on järjestelmän sisällä; se on erilainen, se on ”toinen”, mutta se ei ole valtaapitävälle järjestelmälle vastakkainen tai sen vaihtoehto. Se ei myöskään ole siitä erillään tai sen ulkopuolella. Ben Highmore on rinnastanut tämän de Certeauin mallin psykoanalyysin peruskäsitykseen siitä, miten tiedostettu ja tiedostamaton kietoutuvat yhteen sulkematta pois toisiaan.⁵¹

Samalla tavalla näyttelyssä käyneet vierailijat toimivat näyttelyn rakentaneiden tilassa käyttäen näiden kieltä ja käsitteitä. He eivät suinkaan pyrkineet kumoamaan tekijöiden rakentamaa näyttelyä, vaan he toimivat sen puitteissa. Lukuisissa näyttelykuvauksissa toistuvat näyttelygenren keskeiset toiminta- ja kuvaustavat ja käsitteet kuten edistys ja kansainvälisyys.⁵² Vaikka sanomalehdissä julkaistujen kävijöiden näyttelykuvausten ja näyttelykokemuksen välissä on monia konventioita ja vaiheita, jotka tekevät niiden välisestä

suhteesta monimutkaisen, on tekstien perusteella kuitenkin nähtävissä myös suuri kirjo erilaisia ajattelemisen, nimeämisen ja määrittämisen taktiikoita. Monien jakama taktiikka oli kiinnittää huomiota erityisesti oman kotimaakunnan tai lähialueiden tuotteisiin ja esi-tyksiin. Esimerkiksi *Savonlinna*-lehden kommentaattori mainitsi arkkitehtonisista piir-roksista ainoastaan ”Wanhan Sawon wartian Olawinlinnan piirustuskuwan”.⁵³ Näin kan-sallisen näyttelyn agendan sisälle ja siitä poiketen muotoutui erilaisia maakunnallisia ja alueellisia ohjelmia.

Suomenkielisten erityisen usein esille nostama näkemys oli näyttelyn ruotsinkieli-syys. Järjestäjien ”Finlands allmänna utställningen” ei vastannut näiden kävijöiden käsi-tystä ”Suomesta” tai ”Suomen yleisestä näyttelystä”.⁵⁴ Äärimmilleen vietyä kritiikkiä esitti eräs vierailija *Tampereen Sanomissa* toteamalla toivovansa, että tulevaisuudessa ”näyttelö todellakin näyttää Suomen eikä Ruotsin näyttelöltä, miten nyt.”⁵⁵ Erilaiset tavat mieltää, mitä on suomalaisuus ja mikä on Suomi tai millainen sen tulisi olla, tulivat selkeästi esille. Se, mikä näyttelyn järjestäjille oli taloudellisen ja teollisen edistysoptimismin leimaamaa ja Suomen asemaa eurooppalaisten sivistyskansojen joukossa esittävää, olikin fennomaa-nisin silmin ja korvin tarkasteltuna ”todellisen” Suomen kieltämistä ja alistamista. Suo-men suhteellisen edistyksen osoittamiseksi rakennettu näyttely muuntui näin todistus-kappaleeksi suomenkielisen Suomen kurjasta kohtelusta. Sävyjä oli kuitenkin useita eikä kyseessä ole yksinkertainen vastakkainasettelu – ruotsinkielisessäkin lehdessä saatettiin päivitellä näyttelyhenkilökunnan suomentaidon puutetta.⁵⁶ Äärimmilleen sanoiksi puet-tuna se osoittaa kuitenkin lavean skaalan, jolla samaa näyttelyä saatettiin katsoa ja kuvata.

Käytännöt keskiössä

Michel de Certeau syytti oman aikansa tutkimusta liiallisesta keskittymisestä konkreetti-siin toiminnan tuotoksiin ja toimintatapojen, käytäntöjen, unohtamisesta.⁵⁷ De Certeau-n agendana oli jokapäiväisen elämän toimijoiden käytäntöjen nostaminen tutkimuksen yti-meen. Siten myös enemmistö, joka hänen mukaansa on muutoin marginalisoitu moder-nissa maailmassa, nouseekin esille. Michel de Certeau myös todella uskoi, että tällainen tutkimus on mahdollista. Hän pohti jokapäiväisen elämän dokumentointia ja sen tavoitet-tavuutta arkistoissa.⁵⁸ Hän oli vakuuttunut, että samalla tavalla kuin jokapäiväiset taktiikat piirtyvät esiin arjessa, ne murtautuvat esiin myös arkistoissa – ja olihan hänellä siitä pal-jon kokemusta uuden ajan alun arkistojen tunnollisena tutkijana. Vaikka vallan strategi-oiden mukaista ei ollut kiinnittää jokapäiväisten käytäntöjen dokumentoimiseen huomi-

ota, arjen resistenssi toimii myös arkistoissa. Erilaisuus purkautuu esiin katkeamina, hiljaisuuksina, välähdyksinä. Historioitsijallakin on siis mahdollisuutensa.

Oleellista de Certeauilla on keskittyminen käytäntöihin, ei yksilöihin, jotka niitä harjoittavat. Pyrkinessään erottamaan tarkastelua varten ihmiset ja käytännöt, de Certeau on – ehkä provosoivastikin – valmis ylittämään ihmisyiden rajat. Hän kirjoittaa heti johdantonsa aluksi kalojen ja hyönteisten ikaikaisista juonista naamioitua tai muuntautua säilyäkseen hengissä.⁵⁹ Tästä suurieleisestä yleistyksestä huolimatta de Certeau on itse asiassa hyvin herkkä – historiantutkijan tavoin – ajallisuudelle ja kontekstisidonnaisuudelle. Hän ei usko yhteen koodiavaimeen, jolla kaiken voisi tulkita, vaan muistuttaa kontekstien merkityksestä. Vertailukohtana on jälleen psykoanalyysi, erityisesti Freudin unien tulkinta, jossa ei ollut yhtä tulkintaa vaan tulkinta oli tehtävä tapauskohtaisesti.

Michel de Certeau näkemykset auttavat asettamaan fokuksen käytäntöihin, ei yksilöihin. Jälkimmäinen johtaisi tutkijan toivottomaan tilanteeseen. Helsingin näyttelyn 90 000 kävijää ei voi identifoida eikä ”heidän näyttelyjään” pysty rekonstruoimaan. Sopivaa mikrohistoriallista aineistoakaan ei näyttelystä välttämättä ole käytettävissä. Muuta – pirstaleista, osittain nimettyä, osittain anonymiksi jäävää – aineistoa on sen sijaan varsin runsaasti. Näyttely hallitsi aikansa kotimaista mediajulkisuutta, joten siitä julkaistiin ympäri Suomea satoja lehti uutisia ja -kertomuksia. Kuvaukset vaikuttavat sisällöllisesti niukoilta ja toistavilta, mutta vertailemalla niitä tarkasti keskenään sekä lukemalla ristiin normatiivisen aineiston ja näyttelyn tilallisista ratkaisuista kertovan kuvallisen aineiston kanssa, on itse asiassa mahdollista paikantaa useasti toistuvia käytäntöjä, miten näyttelyyn tutustuttiin, miten sitä katsottiin ja arvotettiin. Lisäksi paljastuu suuri joukko erilaisia tulkinnan sävyjä ja oivalluksia. Yleisömeren käytäntöjä on siis mahdollista ja hedelmällistäkin tutkia, vaikka yksittäisestä, identifioitavasta kävijästä tiedetään vain pirstaleisen vähän. Kiinnittämällä huomiota yleisöön näyttelystä alkaa hahmottua moniulotteisempi ja moniäänisempi kokonaisuus modernista tiedon muodostamisesta, uudenlaisen porvarillisen tilan käytöstä, ulkomaisuuden ja kotimaisuuden määrittelystä, kansallisen muistin rakentamisesta, tieteeseen ja edistykseen uskomisesta sekä hyödyn, opin ja viihteen kuluttamisesta.

Yleisöt valokeilassa

Teorioillakin on historiansa ja kontekstinsä. Antonio Gramscin tekstit ovat 1920–1930-luvulta ja Michel de Certeau 1960–1980-luvulta. Tekstit liittyvät oman aikansa

yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja keskusteluihin; kirjoittajat myös nimenomaan näkivät itsensä oman aikansa tulkitsijoina. De Certeau osallistui kirjoituksillaan vilkkaasti käytyyn akateemiseen keskusteluun toiseudesta. Hänen tekstinsä nivoutuvat osaksi tiedettä ja yhteiskuntaa ravistellutta postmodernin ja kielellisen käänteen läpimurtautumista. Poliittisista syistä vangitun Antonio Gramscin ajattelu rakentui sen sijaan vahvasti ideologialle ja sen mukaiseen käsitykseen yhteiskunnallisen muutoksen suunnasta.

Sekä Antonio Gramsci että Michel de Certeau olivat hyvin monialaisia ajattelijoita, joiden näkemykset eivät ole staattisia, yksiselitteisiä eivätkä helpotulkintaisia. Teoreettisten näkemysten esittäminen on aina haasteellista kuten myös niiden tulkitseminen – Michel de Certeau on jopa esittänyt toiseuden kaavan muodossa.⁶⁰ Toisaalta on huomautettu, miten hänen estetisoivassa kielessään on riski käsitteiden hämärtymisestä.⁶¹ Antonio Gramsci joutui puolestaan kirjoitusolosuhteidensa takia piilottamaan sanomaansa koodiin, ja joka tapauksessa teksti jäi sirpaleiseksi.⁶² Gramscin ja de Certeau ajattelussa on myös huomattavia eroja. De Certeau korostaa kaikkien jatkuvaa toimijuutta, kun taas Gramscilla toimijuus keskittyy, mutta toimijoiden on otettava huomioon muiden ihmisten näkemykset päästäkseen valtaan ja ylläpitääkseen sitä. De Certeau näkee ihmisyyhteisöissä väistämätöntä moninaisuutta ja toiseutta, oman toimintatilan rakentamista vallitsevan valtajärjestelmän sisällä sitä kumoamatta.

Tässä artikkelissa Gramscin ja de Certeau näkemyksiä on pohdittu suhteessa näyttelyiden historiaan. Olemme pyrkineet muodostamaan kokonaiskuvan heidän ajattelustaan. Tutkimuksessa pitää kuitenkin aina tehdä valintoja, niin myös teoreetikoita lukiessa. Olemme tekstissä keskittyneet sellaisiin näkemyksiin, jotka tarjoavat välineitä avata historiantutkimukselle epävirallisia valtasuhteita. Nämä teoreettiset lähtökohdat ovat osoittautuneet hyödyllisiksi tekemällä näkyväksi näyttely-yhteisöjen aktiivisuuden ja kyvyn toimia. Samalla ne ovat mahdollistaneet näyttelyinstituution uudelleen arvioimisen: aikaisemman, järjestäjien näkökulmaa korostaneen näkemyksen sijasta hahmottuu moniulotteisempi ja -äänisempi kokonaisuus tiedon tuottamisesta, identiteettien muovaamisesta ja maailmankuvan rakentamisesta. Vaikka Gramscin ja de Certeau näkemyksiä ei voi suoraan yleistää, niiden avulla voidaan lukea ja tulkita historiallista, empiiristä aineistoa uudella tavalla.

Antonio Gramscia ja Michel de Certeaua yhdistää se, että he tarkastelevat valtaa monenkeskisenä, monesta suunnasta määriteltävänä ja jatkuvana dynaamisena prosessina. Siksi heidän näkemyksensä ja käsitteensä auttavat hahmottamaan myös identifioi-

mattomia näyttely-yleisöjä. Samoja teorioita voi soveltaa yleisemminkin historiantutkimuksessa tekemään näkyväksi laajojen, nimettömiksi jääneiden ihmisryhmien toimintaa. Gramsci ja de Certeau eivät tarjoa valmiita ratkaisuja, mutta tekevät uudenlaisen keskustelun mahdolliseksi. Teoreettiset lähtökohdat ovat oleellisia tutkimuskohteen hahmottamisessa ja uusien tutkimusnäkökulmien ja -fokusten määrittämisessä – Michel de Certeau'n sanoin: valokeila on kääntynyt.

Viitteet

- 1 De Certeau 2008 (1980, 1984), v. Tässä artikkelissa de Certeau-sitaatit on suomentanut TS.
- 2 Esimerkiksi Tony Bennett on klassisessa teoksessaan *The Birth of the Museum* tarkastellut museoinstituutiota foucault'laisittain normatiivisena, valvottuna tilana, jossa ammattilaiset pyrkivät määrittämään esille asetettavat esineet, niiden merkitykset sekä kävijöiden käyttäytymisen. Bennett 1995.
- 3 Gramscilla oli vankilassa vietettyjen vuosien aikana vaihtelevasti mahdollisuus saada kirjallisuutta luettavakseen ja kirjoittaa itse. Hänen kuoltuaan vuonna 1937 käsikirjoitukset – 33 pienellä käsialalla täytettyä muistikirjaa – salakuljetettiin vankisellistä ja toimitettiin Moskovaan. Vankilakirjoitukset pysyivät tuntemattomina vielä pitkään, sillä ensimmäinen, monin paikoin lyhennetty versio ilmestyi alkuperäiskielellä italiaksi vasta vuonna 1947. Vuosina 1948–1951 kirjoitukset ilmestyivät täydellisempänä, kuusiosaisena laitoksena. Ensimmäinen englanninkielinen käännös ilmestyi vasta vuonna 1971. Simon 2001, 153; Jones 2006, 25.
- 4 Esim. Crehan 2002, 123–124.
- 5 Hegemonialla tarkoitettiin alun perin kreikan kielessä johtajuutta tai ylivaltaa erityisesti kreikkalaisten kaupunkivaltioiden välisissä suhteissa. 1880-luvulla Venäjän marxilaiset ottivat termin käyttöönsä viittaamaan vallankumousstrategiaan, jossa työväenluokka olisi johtavassa roolissa. Simon 2001, 24–25; Jones 2006, 42–43.
- 6 Gramsci käsittelee hegemoniaa lukuisissa kirjoituksissaan, erityisesti ”nykypäivän Ruhtinasta” käsittelevissä osissa. Ks. Gramsci 2001 (1971), 316–444. Hegemoniasta tutkimuskirjallisuudessa ks. Fontana 1993, 140–148, 150; Simon 2001, 24–27; Crehan 2002, 99–105, 152–155.
- 7 Gramsci 2001 (1971), 666–667. Tässä artikkelissa Gramsci-sitaatit on suomentanut L.K. Koulutuksen sisältö ja sen järjestäminen olivat *Vankilaviikkojen* keskeisiä teemoja. Gramsci (1971) 2001, 165–190. Fontana 1993, 151; Crehan 2002, 133, 150, 156–157.
- 8 Gramsci 2001 (1971), 141–142.
- 9 Gramsci 2001 (1971), 423–424, 626. Gramscin käsityksiä intellektuelleista ovat koonneet ja tulkinneet mm. Fontana 1993, 140–141; Crehan 2002, 129–152.
- 10 Fontana 1993, 150; Jones 2006, 4, 32–37.
- 11 Keskeisimpiä Gramscin ajattelusta ammentaneita kulttuurintutkijoita on ollut Stuart Hall, joka pohti jo 1970-luvulla vallan, kielenkäytön ja merkityksenmuodostumisen välisiä suhteita. Ks. Hall 1980, 35–36; Hall 1982, 6–11.
- 12 Karp 1992, 4.
- 13 Ekström 1994, 212–214, 267.
- 14 Rydell 1984, 2–3.
- 15 Cameron 2007. Foucault'laisittain näyttelyitä tutkiva Tony Bennett viittaa myös Gramsciin pohtiessaan kansankulttuuria esittävien museoiden perustamista ja niiden luonnetta. Bennett 1995, 109–110.
- 16 Suomalaisiin kokoelmiin oli kertynyt yksittäisiä esimerkkejä Euroopan ulkopuolisten kulttuurien esineistöä, mutta yleisölle ei tarjoutunut juurikaan tilaisuuksia nähdä niitä. Varhaisesta keruu- ja näyttelyhistoriasta ks. Varjola 1981.
- 17 Kiinalais-afrikkalaisesta näyttelystä ja Suomen Lähetysseuran näyttelytoiminnasta yleisemmin, ks. Koivunen 2011.
- 18 Gramsci 2001 (1971), 137–138. Ks. myös Crehan 2002, 141–142.

- 19 Murtorinne 1995, 20–22, 32–40, 88–90; Heininen & Heikkilä 1996, 217.
- 20 Koivunen 2011, 59–66.
- 21 Esim. Erland Sihvosen kirje Jooseppi Mustakalliolle, Turku 20.10.1911 (ks. myös Viipuri 5.5.1911 ja 12.5.1911), KA, SLA, Eaa 26; August Pettisen kirje Jooseppi Mustakalliolle, Ristiina 5.5.1911, KA, SLA, Eaa 26.
- 22 Näyttelyä koskeva ilmoittelu ja uutisointi esim. *Helsingin Sanomissa* 15.–21.3.1911.
- 23 Esim. Afrikkalais-kiinalainen näyttely, *Karjala* 12.5.1911; Kiinalais-afrikalainen kansantieteellinen näyttely, *Vaasa* 25.11.1911.
- 24 Afrikkalais-Kiinalainen kansantieteellinen näyttely, *Savon Sanomat* 21.4.1911; Kiinalaisten ja afrikkalaisten esineiden näyttely, *Turun Sanomat* 19.10.1911; Kiinalais-Afrikalainen kansantieteellinen näyttely, *Hämeen Sanomat* 27.2.1912.
- 25 Gramsci 2001 (1971), 175. Ks. myös s. 174, 185, 188–189.
- 26 Huomattava näyttely, *Kotimaa* 17.3.1911; Tshun: Kiinalais-Afrikalainen kansantieteellinen näyttely, *Pohjalainen* 27.11.1911; Kiinalais-Afrikalainen kansantieteellinen näyttely, *Kaleva* 9.12.1911.
- 27 Giard 1991, 29. Suomenos TS. Michel de Certeau elämästä ja tuotannosta ks. esim. Giard 2007, 9–24; Peltonen 1999, 107–119. Laajoista de Certeau -tulkinnoista ks. Ahearne 1995 ja Highmore 2006.
- 28 Ben Highmore on kuvannut de Certeau suhtautumista monitieteisyyteen toteamalla, että kyseessä oli pikemminkin ”logic-of-alteration” kuin ”logic-of-application”. Highmore 2006, 119.
- 29 Revel 1991, 122.
- 30 Giard 1991, 35.
- 31 De Certeau 1980 (1970), sit. 8. Ks. myös Ahearne 1995, 75–90.
- 32 De Certeau 2007 (1968); de Certeau 2001 (1974). Ks. Giard 2007, 11.
- 33 Michel de Certeau suhteesta Michel Foucault’n näkemyksiin vallasta, valvonnasta ja yhteiskunnasta ks. Ahearne 1995, 143–147.
- 34 De Certeau 2008 (1980, 1984). Teoksen otsikkoa, ”jokapäiväisen keksiminen”, on vaikea kääntää. Englanniksi nimi onkin muutettu muotoon *The Practice of Everyday Life*, ”jokapäiväisen elämän käytäntö”.
- 35 Giard 2007, 22. De Certeau näitä teemoja koskevia tekstejä on julkaistu mm. teoksessa de Certeau 2007.
- 36 De Certeau 1975, 291–293.
- 37 De Certeau 1988 (1975). Yhtenä varhaisista versioista ks. de Certeau 1973. Ks. myös de Certeau 1975.
- 38 Esim. Saarikangas 2006; Saarikangas 2009, 129–161. De Certeau on inspiroinut tarkastelemaan myös kokonaista kaupunkia, 1870-luvun Roomaa, elettyinä, moninaisena tilana. Syrjämä 2006, 16–17.
- 39 Peruskatsaus näyttelyyn ks. Röneholm 1945, 41–56; Wasastjerna 1948, 113–186; Smeds 1996, 133–141.
- 40 Näyttelyvieraiden toiminnasta, kävelemisestä ja katsomisesta, ks. Syrjämä 2010, 29–46. Ks. myös Syrjämä 2009, 27–40.
- 41 Esim. Pål: Utställningen, *Hufvudstadsbladet* 13.7.1876; Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876.
- 42 P. Päiwärinta: Palanen matkakertomuksia, *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.12.1876.
- 43 De Certeau 2008 (1980, 1984), [v]. Tästä teoksesta olevien sitaattien suomennokset perustuvat alkuperäiseen ranskankieliseen tekstiin sekä Steven Rendallin tekemään englanninnokseen.
- 44 De Certeau (1980) 1990; xlv; de Certeau 2008 (1980, 1984), xviii.
- 45 Kävelemisen ja puhumisen rinnastuksesta ks. de Certeau 2008 (1980, 1984), 97–102.
- 46 De Certeau 1990 (1980), 147–154; de Certeau 2008 (1980, 1984), 35–36.
- 47 Ks. *Allmänna Finska Utställningen i Helsingfors År 1876. Officiel katalog* 1876, 13; *Yleinen Suomen Näyttelo Helsingissä Vuonna 1876. Wirallinen luettelo* 1876, 13.
- 48 Highmore 2002.
- 49 De Certeau 2008 (1980, 1984), 32; de Certeau 1990 (1980), 54.
- 50 ”La tactique n’a pour lieu que celui de l’autre.” de Certeau 1990 (1980), 60. Vrt. de Certeau 2008 (1980, 1984), 37.
- 51 Highmore 2002.
- 52 Esim. Ensimmäinen Yleinen Näyttely Suomessa vuonna 1876. *Satakunta* 8.7.1876; Yleinen Suomen näyttely. *Satakunta* 12.8.1876; Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876.

- 53 Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 23.9.1876.
 54 Esim. Matka Helsingin näyttelöön. Kirje näyttelyssä olevalta maamieheltä. *Tapio* 5.8.1876.
 55 Suomen ensimmäinen yleinen näyttelö Helsingissä. *Tampereen Sanomat* 22.8.1876.
 56 Esim. Korrespondens, *Åbo Underrättelser* 9.8.1876.
 57 De Certeau 1990 (1980), xxxvi. Vrt. de Certeau 1990 (1980), 58. Ks. myös de Certeau 2008 (1980, 1984), 35.
 58 *L'invention du quotidien* -teoksen toisessa osassa, jonka ovat valtaosin kirjoittaneet Luce Giard ja Pierre Mayol, esitetään Giardin toteuttama haastatteluprojekti, jossa tutkijan äänen tuli olla vain yksi monista äänistä, ei hallitseva tai johdatteleva. De Certeau & Giard & Mayol 1998 (1994).
 59 De Certeau 2008 (1980, 1984), xi, myös xx.
 60 De Certeau 1987 (1982), *parte seconda*.
 61 Ahearne 1995, 154–156.
 62 Bök 1979, 18; Crehan 2002, 28–30.

Lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Suomen Lähetyseuran arkisto (SLA)

Allmänna Finska Utställningen i Helsingfors År 1876. Officiel katalog.

J. C. Frenckell & son, Helsingfors 1876.

Yleinen Suomen Näyttelö Helsingissä Vuonna 1876. Wirallinen luettelo.

J. C. Frenckell ja Poika, Helsinki 1876.

Helsingin Sanomat 1911

Hufvudstadsbladet 1876

Hämeen Sanomat 1912

Kaleva 1911

Karjala 1911

Kotimaa 1911

Oulun Wiikko-Sanomia 1876

Pohjalainen 1911

Satakunta 1876

Savonlinna 1876

Savon Sanomat 1911

Tampereen Sanomat 1876

Tapio 1876

Turun Sanomat 1911

Vaasa 1911

Åbo Underrättelser 1876

Kirjallisuus

Ahearne, Jeremy: *Michel de Certeau. Interpretation and its Other*. Polity Press, Cambridge & Oxford 1995.

Bennett, Tony: *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. Routledge, London & New York 1995.

Bök, Mikael: Johdanto. Gramsci, Antonio: *Vankilavihot*. Toim. Mikael Bök, suom. Martti Berger, Mikael Bök & Leena Talvio. Kansankulttuuri, Helsinki 1979.

Cameron, Fiona: *Moral Lessons and Reforming Agendas. History Museums, science museums, contentious topics and contemporary societies. Museums Revolutions. How Museums Change and Are Changed*. Toim. Simon J. Knell, Suzanne MacLeod & Sheila Watson. Routledge, London & New York 2007.

- De Certeau, Michel: *Culture in the Plural*. Toim. Luce Giard. Käänt. Tom Conley. University of Minnesota Press, Minneapolis & London 2001 (1974).
- De Certeau, Michel: *Fabula mistica. La spiritualità religiosa tra il XVI e il XVII secolo*. Käänt. Rosanna Albertini. Il Mulino, Bologna 1987 (1982).
- De Certeau, Michel: *L'operazione storica*. Käänt. Luigi Blandini. Argalia Editore, Urbino 1973.
- De Certeau, Michel: *Politica e mistica. Questioni di storia religiosa*. Käänt. Adriana Loaldi. Jaca Book, Milano 1975.
- De Certeau, Michel: *La Possession de Loudun*. Paris, Gallimard & Julliard 1980 (1970).
- De Certeau, Michel: *The Practice of Everyday Life*. Vol. I. Käänt. Steven Rendall. University of California Press, Berkeley, Los Angeles & London 2008 (1980, 1984).
- De Certeau, Michel & Giard, Luce & Mayol, Pierre: *The Practice of Everyday Life*. Vol. II. New revised and augmented edition. Toim. Luce Giard. Käänt. Timothy J. Tomasik. University of Minnesota Press, Minneapolis & London 1998 (1994).
- De Certeau, Michel: *La presa della parola e altri scritti politici*. Käänt. René Capovin. Melterni editore, Roma 2007 (1968).
- De Certeau, Michel: *The Writing of History*. Käänt. Tom Conley. Columbia University Press, New York 1988 (1975).
- Crehan, Kate: *Gramsci, Culture and Anthropology*. Pluto Press, London 2002.
- Ekström, Anders: *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Nordiska museet, Stockholm 1994.
- Fontana, Benedetto: *Hegemony and Power: On the Relation between Gramsci and Machiavelli*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1993.
- Giard, Luce: *Mystique et politique, ou l'institution comme objet second*. Luce Giard, Hervé Martin & Jacques Revel: *Histoire, mystique et politique. Michel de Certeau*. Jérôme Millon, Grenoble 1991.
- Giard, Luce: *Presentazione. Segnali di un domani nascente. Michel de Certeau: La presa della parola e altri scritti politici*. Käänt. René Capovin. Melterni editore, Roma 2007.
- Gramsci, Antonio: *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Toim. ja käänt. Quentin Hoare & Geoffrey Nowell Smith. Transcribed from the edition published by Lawrence & Wishart, London. Electric Book Co, London 2001 (1971).
- Gramsci, Antonio: *Vankilavihot*. Toim. Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök & Leena Talvio. Kansankulttuuri, Helsinki 1979.
- Gramsci, Antonio: *Vankilavihot. Valikoima 2*. Toim. Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök & Leena Talvio. Kansankulttuuri, Helsinki 1982.
- Hall, Stuart: *Cultural Studies and the Centre: some problematics and problems. Culture, Media, Language*. Toim. Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe & Paul Willis. Routledge, London 1980.
- Hall, Stuart: *Reading Gramsci*. Simon, Roger: *Gramsci's Political Thought: An Introduction*. The Electric Book Company, London 1982.
- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku: *Suomen kirkkohistoria*. Edita, Helsinki 1996.
- Highmore, Ben: *Everyday Life and Cultural Theory. An Introduction*. Routledge, London & New York 2002.
- Highmore, Ben: *Michel de Certeau. Analysing Culture*. Continuum, London & New York 2006.
- Holub, Renate: *Antonio Gramsci: Beyond Marxism & Post-Modernism*. Routledge, London & New York 1992.
- Jones, Steve: *Antonio Gramsci*. Routledge, London & New York 2006.
- Karp, Ivan: *Introduction. Museums and communities: the politics of public culture*. Toim. Ivan Karp, Christine Mullen Kreamer & Steven D. Lavine. Smithsonian Institution Press, Washington 1992.
- Koivunen, Leila: *Terweisiä Kiinasta ja Afrikasta. Suomen Lähetysseuran näyttelytoiminta 1870–1930-luvuilla*. Suomen Lähetysseura, Helsinki 2011.
- Landy, Marcia: *Film, Politics and Gramsci*. University of Minnesota Press 1994.
- Levy, Carl: *Gramsci & the Anarchists*. Berg Publishers, Oxford & New York 1999.
- Murtorinne, Eino: *Suomen kirkon historia. 4: Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY, Porvoo 1995.
- Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki 1999.

- Revel, Jacques: Michel de Certeau historien: l'institution et son contraire. *Histoire, mystique et politique. Michel de Certeau*. Toim. Luce Giard, Hervé Martin & Jacques Revel. Jérôme Millon, Grenoble 1991.
- Rydell, Robert W.: *All the World's a Fair. Visions of Empire at American International Expositions, 1876–1916*. The University of Chicago Press, Chicago & London 1984.
- Rönehölm, Harry: *Markkinat, messut ja näyttelyt*. Suomen Messut Osuuskunta, Helsinki 1945.
- Saarikangas, Kirsi: *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. SKS, Helsinki, 2006.
- Saarikangas, Kirsi: 'Life in the Suburbs is mere Residing.' Home, Moving and Belonging in the Suburbs of the Helsinki Metropolitan Area from the 1950's to the 1970's. *Homes in Transformation. Dwelling, Moving, Belonging*. Toim. Hanna Johansson & Kirsi Saarikangas. SKS, Helsinki 2009.
- Simon, Roger: *Gramsci's Political Thought: An Introduction*. The Electric Book Company, London 2001.
- Smeds, Kerstin: *Helsingfors – Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Finska Historiska Samfundet, Helsingfors 1996.
- Syrjämaa, Taina: *Constructing Unity, Living in Diversity. A Roman Decade*. Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki 2006.
- Syrjämaa, Taina: Näyttelypaviljonki uudenlaisena kansainvälisenä toiminnan ja tulkinnan tilana Kai-vopuistossa vuonna 1876. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (1) 2010, 29–46.
- Syrjämaa, Taina: Making Difference, Seeking Sameness. Negotiating Finnishness and Foreignness in an Exhibition. *Nordic Perspectives on Encountering Foreignness*. Toim. Anne Folke Henningsen, Leila Koivunen & Taina Syrjämaa. General History, University of Turku, Turku 2009.
- Varjola, Pirjo: Suomen kansallismuseon yleisnografinen kokoelma. *Suomen museo* 1981, 51–86.
- Wasastjerna, Nils: *Helsingfors tre kulturverk*. Söderström, Helsingfors 1948.